

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 1—2

БЕОГРАД 1955

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Друштвени утицај на развитак српскохрватског књижевног језика	1
2. <i>М. Стефановић</i> : Граница слога у речима српскохрв. језика	14
3. <i>Милија Сташић</i> : Гребови и гребаша	31
4. <i>К. Тарањовски</i> : Међународни славистички састајак у Београду	41
5. Језичке науке	51

— УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уредничког одбора — *Бранислав Милановић*

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
БЕОГ АД 1955

Штампа Графичко предузеће „Академија“ - Београд, Космајска ул. бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига VII

Нова серија

Св. 1—2

ДРУШТВЕНИ УТИЦАЈИ НА РАЗВИТАК СРПСКО-ХРВАТског КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

1.

Сасвим је природно да друштво, његови интереси, његов склоп и његова еволуција утичу и на књижевни језик или језик културе остављајући не само од свега тога у њему трага него и утичући на његово опште образовање. Српскохрватски књижевни језик већ у првим почецима својим сјајан је пример за то. Старословенски језик постао је на Балк. Полуострву језик македонске и бугарске писмености. Како је то био тада у тим земљама и језик православља, српска га је земља, будући и сама православна, оберучке прихватила. И у Хрватској, још кад није било поделе на источну и западну (ортодоксну и католичку) цркву, од ученика св. Кирила и Методија примљен је тако исто тај црквенословенски језик. И у Хрватској и Србији сачувао се до XVIII в. у цркви, постајући у Србији и општекњижевним, док је у Хрватској његова улога била ограничена само на цркву (и то строго ограничених крајева: острва, Приморја и Истре).

Црквенословенски језик православља Србије, Бугарске и Македоније протегав се и на православну Румунију и пространу православну Русију развијајући се даље на различне начине у њима. Наравно, поред тога ненародног језика за Србе онога времена, био је већ од краја XII в. у употреби и народни језик у властодржачким писмима и уговорима, а ретко и у државним актима намењеним народу (напр. до извесне мере у Душановом закону и др.). Ка-

да је друштвеним круговима Срба изгледало да је чистота православља помућена у црквеним текстовима штампаним у тадашњој Аустрији (елементима намењеним унијатима), они су затражили чисте од тих наноса московске књиге и учитеље, и тако је од половине XVIII в. рускоцрквени језик завладао и српском православном црквом и влада у њој до данашњег дана, и поред извесних напора да се замени старим српскоцрквеним језиком.

Поменути рускоцрквени језик постао је и друштвеним језиком код Срба у Војводини у другој половини XVIII в., наравно, мешајући се са српским језиком; то је онај славеносрпски језик који је крајем XVIII в. и поч. XIX одиграо знатну улогу у српском друштву.

Када су се отпочеле реформе цара Јосифа II (од 1780—90) на културно-просветном пољу и када је затражено од просветних власти Срба у Војводини да се уведе народни језик у школе и латиница, народни су се слојеви, предвођени од свештенства, побунили, јер су сматрали да државна власт жели да их покатоличчи уводећи и код њих оно што је било код католика-сународника њихових. Они су тако издејствовали да им као званични језик остане „славеносрпски“. Тако је један ненародни језик имао да одбрани српску народност!

Против ове противречности отсудно је устао Доситеј Обрадовић (1783) доказујући с правом да просвета мора бити давана народу на оном језику који он разуме. Али ову борбу изборио је докраја тек генијални Вук Караџић као претставник ослободилачке Србије, управо као сам народ који се ослобођавао. Они што су се ослобођавали нису могли разумети да један народ има права да се ослободи од материјалних окова, ropства туђину, а нема права да се ослободи од „моралних окова“ које му је претстављао ненародни језик славеносрпски у просвети. Иако је државна власт у Србији потпала једно време под утицаје црквене власти у Војводини која је подржавала „славеносрпски“ језик и онда када је прошла опасност краја XVIII в., ипак је млада Србија, као што је било природно, најзад, све то одбацила и у другој половини XIX в. потпуно примила Вукову реформу.

2.

У западној половини југословенских народа прилике су се друкчије развијале. Поред црквенословенског и латинског језика који су били у прво време искључиво у цркви, када се ваљало обраћати народу, употребљавао се чист народни језик без икаквих примеса. Тако већ у документима, свакако већ у XIII в., а нарочито у законским споменицима које су састављали сами претставници народа (т.зв. статутима или законима), па и другим споменицима, јавља се народни језик као резултат друштвене неопходности. Помало, под утицајем ренесанса, а тако исто захтева који је стављало својој писмености већ просвећеније становништво Дубровника и целог Јадранског приморја, јавља се, од XVI в., с једне стране, профана књижевност Дубровника и, с друге стране, религиозно-побожна литература на народном језику као продужење раније домаће религиозне културе која се одржавала свугде у овим крајевима још доста дуго. Али велики покрети религиозно-културни који су од XVI в. захватили целу Европу нису могли мимоћи и нашу земљу. Они су покренули књижевну радност и у многим крајевима у којима је дотле није било или је било у малој мери. Трубар, Словенац (1508—1586), са својим помагачима покреће књижевност на народном језику око половине XVI в. у Словенији. То се преноси и на југословенску Истру која је једно кратко време (свега десетак година 1555—1564) била центар за пропаганду реформације за све Југословене на чакавско-штокавском дијалекту. У XVI в. сличан се покрет из Угарске пребацује у Хрватску, и ту развија кајкавску литературу која се, са богатом садржином, одржава до половине XIX в. Реформаторски покрет изазива контрареформацију, нарочито у Босни и Херцеговини, од краја XVI, са Матијом Дивковићем и другим писцима све до краја XVIII в. Такав се рад јавља у мањој или већој мери и по осталим католичким крајевима западног Југословенства. Тај је рад нарочито значајан за нас, испитиваче језика, што нам обилно открива особине народног језика од краја XVI до краја XVIII в.

И други покрети тадашње културе у Италији и Европи, напр. историзам и неке врсте просветитељства у томе правцу, изазивају и значајне појаве у развитку народне културе наше у XVIII в. као што је појава Андрије Качића Миошића (у Далмацији, 1704—1760) или Матије Рељковића у Славонији (1732—1798) који су се у својим књижевним делима придружили свему што се, једном покренуто, прођавало у различним крајевима нашим.

Али све ово није имало једног центра у земљи. Покретано или потекло са различних страна из иностранства, оно је имало да задовољи потребе просвећености, нарочито религиозне, појединим крајевима, па је зато и морало бити дато на домаћем језику, иако су се каткада чули гласови о потреби заједничког језика (Капић поч. XVII в., Витезовић у XVII в., Јурај Крижанић у XVII в. и др.) као и непосредни предлози за то. Али није било заједничке културе, па није било и неопходности једног књижевог језика.

3.

Видели смо како се у Војводини створила нарочита атмосфера за одбрану и употребу славеносрпског језика као заштите српске националности. Међутим почетком XIX в. јавља се ослобођење Србије као први затак поступног ослобођења Југославије, од тада до 1944-5 г. Било је природно да Србијини устаници траже и пуну слободу народног језика који ће у току времена и у том правцу сјединити све српскохрватске крајеве. У духовном правцу њих је претстављао Вук Караџић.

Против створене друштвене атмосфере Вук је имао да ствара своје друштво, своје присталице. Мало је необичан случај у историји народа што је Вук Караџић у току своје дуге борбе (од 1814—1864) побелио и тадашње културније друштво и његов ненародни језик, заменивши га народним језиком. Вук је могао да постигне тај успех само тако што је имао прећутну сагласност великог дела народа када је доказивао тадашњем друштву да је неприродно и противно сваком здравом разуму наметнути народу ненародни,

вештачки језик и не хтети употребљавати изванредан, живописан и пун изразитости народни језик. И Вук је у томе, најзад, успео. И сада се отпочиње осећати утицај различних друштвених средина у Југославији и њихових најистакнутијих претставника. Вук је отпочео свој рад од 1814—18 г., а педесетих година (1847-ме нарочито) може се сматрати да је победио.

1830-те отпочео је код Хрвата Људевит Гај свој покрет (Илиризам) у корист реформе књижевног језика и правописа као реакцију на исцепканост књижевних језика у западним крајевима Југославије. Он се завршио 1836 усвајањем углавном оног општег наречја (штокавског) које је у својим делима примењивао и Караџић. Тако су створени основи за један српскохрватски књижевни језик који су — у принципу — завршени српскохрватским Књижевним договором у Бечу 1850 г.

Ово су све добро познате чињенице. Али српско друштво у Војводини, која је у то време била и просветни и књижевни центар српског народа, још је у знатној мери употребљавало остатке од старије славеносрпске епохе, па је нешто од тога предало и новом књижевном језику Србије. Исп. језик Јована Стерије Поповића (1806—1856), најбољег досадашњег комедиографа српског, Јаше Игњатовића, значајног романописца (1824—1888) и других. Али више од њих створио је револуцију у војвођанском друштву Бранко Радичевић (1824—1853), исто онако као у целом нашем народу Петар Петровић Његош (1813—1851). Они су пишући својим народним језиком у духу Вукове реформе показали прави пут тадашњем друштву које је прихватило њихове методе. Тако је на различним местима српскохрватске територије поникла књижевност на народном језику. Великој распрострањености народног штокавског дијалекта и код Срба и Хрвата може се захвалити што је та нова књижевност језички доста уједначена, и поред занимљивих природних разлика (утицаја у Загребу кајкавског дијалекта, поделе на три изговора самог штокавског дијалекта, значаја архаичнијих говора међу самим штокавским дијалектима и сл.).

Сада ступају на сцену различне друштвене средине. Бојвођанска група књижевника (Змај, Л. Костић и Ђура Јакшић) одмах је, захваљујући крупним талентима својих водећих књижевника, подигла књижевни карактер многобројних дела на велику висину служећи као углед у знатном степену целокупној доцнијој књижевности. У књижевном језику њихову осећао се још знатан утицај Б. Радичевића, В. Караџића и, нарочито, његова ученика Ђ. Даничића.

Али је убрзо затим, и умногоме у исто време, културна средина независне Србије унела своју ноту у изграђивање књижевног језика. С једне стране, економски и политички догађаји са Европом, с друге стране, познавање страних језика, нарочито француског, али и немачког и енглеског, учинили су да се потстакне велики полет у многостраном стварању различних изражајних могућности књижевног језика. Различне струке, нарочито обрађиване у вишим школама (у Лицеју 1838—1863, у Великој школи (1863—1905/6), доцнијем Универзитету), дале су прилике различним претставницима нашег народа да примене своје способности и познавање народног језика на нове појмове, нове мисли и ново суђење. Развија се даље књижевни језик, који је у основици Вукова типа, са сажетом и усавршеном реченицом, са новим облицима стила према различним деловима културе и тако се постепено ствара увод у богат и необично развијени језик српских писаца краја XIX и почетка XX в. Они (Л. Лазаревић, Мил. Глишић, Лаза Камарчић, Војислав Илић, Јанко Веселиновић, М. Митровић, Свет. Ранковић, Рад. Домановић, Милан Ракић) — развијају тај језик у најразличнијим књижевним правцима, а њихови претходници (Јован Ристић, Влад. Јовановић, Свет. Марковић, Пера Тодоровић и толики други) дају гипкост нашем језику у расправљању о економско-политичким питањима. Ђ. Даничић, Стојан Новаковић, Чедомир Мијатовић, Јован Жујовић, Мих. Петровић и други — стварају могућности сјајне примене народног језика за различне научне дисциплине. Наш се језик почиње развијати иако по начелима Вуковим, ипак слободно од Вука, напореда са Вуком. Та слобода творачког развитка књижевног језика главна је особина источног центра (Србије и др. области) наше културе.

4.

На западу, са центром у Загребу, биле су друге прилике. Сам Загреб је у сфери кајкавског дијалекта којим се говори у њему као домаћим наречјем. У њему је било стално неко нерасположење што је тај дијалекат потиснут из књижевности. Исто тако и чакавски дијалекат на острвљу и у Хрватском Приморју и на Истри, а тако исто и далматински штокавски икавски дијалекат са знатном традицијом — морали су да уступе своје место Вуковом дијалекту или уопште дијалекту јужнога типа. Истина, у време од 1836 до 1870 г., примани су у књижевни језик и елементи из свих покрајина које су Хрвати признавали за своје, а нарочито из старог дубровачког књижевног језика. У том тражењу прихватљивог решења за све појављивало се мишљење да би требало узети елементе из сва три основна дијалекта српскохрватска (кајкавског, штокавског и чакавског) и словеначког језика са Вуковом акцентуацијом, и тако можда привући и Словенце (ријечка, Курелчева школа). Али ипак су начела Књижевног договора од 1850 г. полако крчила себи пут. Како се ова област развијала, налазећи се у знатном делу под Аустро-Угарском, а у знатном делу будући изложена талијанском утицају, поникао је овде, не без утицаја књижевно-језичких прилика у Чешкој, и пуристички покрет. Он је чистио језик од германизама и талијанизама, устајући исто тако прогив турцизама којих је било много у источном делу. Тај покрет донео је собом и потребу замене туђих речи својим речима и у недостатку таквих — кованицама. То тражење нових речи овде се одомаћило и развијало и доцније све јаче, тако да је постало једна од типичних особина овог центра. Може се слободно рећи да је у многим правцима оно успело. Али знатније је од тога то што је оно развило у претставника тога центра навику тражења и често успешног налажења добре замене страних речи. Изнад свега другога, у току времена, зато што је овај језик ипак штокавског типа, јављала се у културног друштва овог центра потреба приближавања Вукову језику и сматрање Вука и његова речника као најбољег мерила пра-

вилности књижевног језика. Све то заједно изазвало је, онако како се затекло у томе центру, извесно нормирање језичког стања као особина књижевног језика тога центра. Извесна сигурност у властито стваралаштво, вера у већу културну развијеност према другоме, источном центру, од којег је делила тај центар и политичка и административна државна граница до 1918 г., — све то чинило је да се основне црте овог књижевног језика са строгању неумитног закона одржавају. Наравно, у њиховим границама допуштала се извесна слобода и стваралаштва и подмлађивања према способностима писаца.

5.

У источном центру све се више развијало, под свима раније споменутим утицајима, слободно стваралаштво на бази оних народних дијалеката из којих је поникао и Вуков књижевни језик. Народни језик и даље је био неисцрпно врело нових речи и израза, од туђих се речи није заирало јер се сматрало да је дух језика главно, а све друго споредно. Књижевни језик постао је у источном центру домаћим језиком са свима природним особинама народног стваралаштва. Тако је језик тога центра и стварао и уопштавао језичке особине које су добијале, у повољном случају, вредност која није уступала вредности Вукова језика, иако је још увек Вуков језик био највиши узор. Стварао се према новим потребама живота и друштва нов пословни, сажети језик и стил, стил новинарски, научни итд. Вуков језик, у целости узет, давао је ненадмашни образац епископ стила, Даничићев превод Библије сада се сматрао библиским стилем, поред којих су се образовали и други књижевни стилови. Довољно је испоредити какву песму Бранка Радичевића са песмама Војислава Илића (1862—1894) или Милана Ракића (1876—1938) да се види велика разлика и у поетским стиливима. И тако је створена многостручност у језичком стварању која је одавала извесну лакоћу или слободу језичког развитка, одсуство сваке нормализације и шаблона. То су биле особине т.зв. београдског стила. Оне

су привлачиле књижевнике различних области где су Срби живели. Они су сви у језику тога центра налазили себе. Тако су Симо Матавуљ, Јован Дучић као и доцније Ђипи-ко, Иво Андрић, Бранко Ђопић и толики други постајали домаћи писци источног центра, разликујући се и између себе и од осталих, наравно, углавном по јачини свога књижевног талента. Супротно западном центру, овде се пуризам и све оно што је он са собом носио тешко привијало. Нарочито старање да се место новопримљене туђице створи нова домаћа реч — овде је ређа особина. Чак се и према добрим кованицама, и својим и примљеним из западног центра, показује очито нерасположење, да не кажем што друго. Сматрало се да ће народна струја, толико јака у структури књижевног језика и у његовој синтакси, по неопходности, победити и у речнику.

6.

И тако су се среле обе половине једног књижевног језика после ослобођења 1918 год.; извесна многостручност језичких особина у источном центру, али зато велика слобода језичког стварања, опозиција кованицама и великом мудровању у стварању новог и — углађеност у западном центру, са приличном укоченошћу унутрашње језичке структуре, са одбацивањем страних речи и љубављу према кованицама и свакојаким калковима. Политичке и административне границе биле су дигнуте, али су остале границе међу језичким осећањима које су се по неопходности образовале у току дугог засебног живота, а сем свега другог, појавила се у свем ужасу свом и авет српске хегемоније која се ускоро подигла у словеначком и хрватском делу Југословена на основу новоствореног политичког стања у земљи. Место старе политичке и административне подвојености дошао је сада централизам, по сваку цену, у политичком и административном уређењу земље; место културног уједињења које би, вероватно, дошло да је створено федеративно уређење Југославије, са свима слободама које тако уређење тражи, дошао је изванредан духовни отпор култур-

ном уједињењу. Тако се стварала у извесним деловима југословенских народа потреба духовне аутономије — када материјалне, административне и политичке није било. И словеначки језик, који је већ по природи својој био нешто засебно од српскохрватког језика, почео је избацити речи српскохрватске из свога речника и примати удаљеније према српскохрватском језику, а и Хрвати су све више утврђивали своје аутономно језичко осећање ограђујући се нарочитим особинама свога књижевног језика. Није зато чудо што се код Хрвата за време немачке окупације Југославије и стварања Независне Државе Хрватске јавио покрет да се тадашњи књижевни језик огласи за засебни књижевни језик према српском и изради речник који ће овековечити оно стање књижевног језика у Хрватској које се развило за време засебног живота Хрвата у Аустро-Угарској (тј. до 1918). Хрватски књижевници у раздобљу између 1918 и 1944 слепо су ишли за оним што им је налагало то језичко осећање. По себи се разуме да под таквим околностима државна власт тога времена и кад је најбоље желела није могла многа урадити. Тако када је одређена комисија од најбољих српскохрватских стручњака да изради толико потребан заједнички правопис за употребу по основним и средњим школама, који је она, не узнемиравана ни од кога и без икаквог притиска ма с које стране, израдила, и тај је правопис оглашен као хегемониска мера централне политичке управе.

Па ипак и поред свега тога природа је чинила своје. Изједначавање се разлика међу књижевним центрима вршило. У језик западне половине продираше су речи и изрази источне, и, обрнуто, у источну половину продираше су не само неке кованице, које су биле сасвим у духу језика, него и неки западни несумњиви „варваризми“. Јер језик оба центра био је у суштини један, дела једног центра читала су се и у другом, и једна заједничка политичка власт, некако неосетно, наметала је понешто своје што је било заједничко за све Србе и Хрвате. Али ипак све то није било довољно.

7.

Резултати узајамности двају културних центара од 1918—1944 нису дали задовољавајуће резултате. Сметала им је духовна аутономија која је дошла место политичко-националне, која се очекивала, а није дошла. Друштвени моменти били су јачи од свега другог и они су давали свој печат и развиту језичко-књижевних односа. Та се слика после ослобођења од 1944 г. из основа изменила. Федеративно уређење земље, извршено са много дубокога смисла, дало је обличје ономе што је традиционални развитак југословенских народа тражио и носио у себи. Словеначка је постала аутономна, исто тако као и Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Србија и Македонија. Тако је уклоњено са друштвене стране оно што је највише сметало после 1918 год. културној узајамности источног и западног српскохрватског центра. Још више, прокламовано је братство југословенских народа као основица целокупног даљег развита Југославије.

У исто се време из основа изменило унутрашње уређење земље. Социјалистички систем извукао је на површину — са Народноослободилачком борбом која му је претходила — нове снаге, непосредно из народа, нове идеје и нове односе. Пред великим циљевима новог државног развита све се остало губило, ако не као безначајно, свакако као другоразредно. Многостручност језика источног центра добила је од тога нове хране. Језичка правилност, оно што је Караџић називао „опћенимом правилношћу“, уступила је место и силном напору дијалекатских отступања од нормативног језика и често варваризмима. Извесни књижевници су сматрали да могу самовласно управљати књижевним језиком онако како су поступали и са садржином књижевних дела. Да све то није могло бити каткада далеко од „анархије“ у језику, правопису и књижевним облицима — разуме се по себи. Али се све то постепено стишавало. Ранија класична школа, узета у најширем смислу речи, водећи рачуна о новом стању у друштву источног центра, постепено је заузимала старе позиције. Она је, претрпевши неке измене, наново во-

дила. Русизми и различни варваризми полако су уступали место природном језичком рационализму.

Све ово, не можда у подједнакој мери и не увек на исти начин, запљуснуло је и западни центар српскохрватског културног живота. Ту се манифестовала у многим правцима и тежња да се у развоју тог живота, по могућству, заузму високе позиције које би речито говориле о културној прошлости хрватског народа. Али су се показивале и тенденције појединаца да се заговори о општим културним приликама српскохрватским, само су то остаци некадашње духовне аутономије ипак обезличавали. Па ипак узајамни су се утицаји осећали знатно више него до ослобођења.

8.

У друштвеним круговима на обема странама долазило се постепено до сазнања да културни живот српскохрватски не сме и не треба да заостане у свом развоју за другим манифестацијама јединственог националног живота. Јединство српскохрватског књижевног језика било је некада јака моторна снага од које се очекивало и јединство културног живота; међутим подвојеност књижевности постепено је бацала и знатну сенку на јединство књижевног језика. Остајало је да културни и књижевни радници на обема странама победе себе саме. Знаци такве њихове борбе, иако не већ и победе, појављују се у различитим анкетама о уједначавању правописа и књижевног језика са лексичке стране, у пројектовању заједничких лексичких предузећа и сл.

Нема сумње да се у узајамности језика и књижевности иде напред. Слободно се запажају вештачке сметње у многим правцима које се поступно и уклањају. Под окриљем општепрокламованог братства и јединства многи појединци не гледају више тако строгим оком на какву појединост која није била дотле одомаћена у њихову крају. Јавља се уверење да ће се од особина оба центра развити нешто ново у чему ће свака особина сваког од њих наћи достојно место. Али супротно томе, веле други, књижевни језик треба

да остане. — један са најлепшим особинама које би загарантовале будућност која одговара и лепоти и богатству самог народног језика различних крајева који чини његову основу. Треба да победи у будућности оно што томе највише одговара.

Нека сви крајеви унесу своје ликсичко богатство у заједничку ризницу!

Нека се правилност језичка прошири на све крајеве са оном силином и доследношћу са којима се негује и данас у неким од њих!

Нека слобода језичког стварања, ограничена једино правим језичким осећањем које одговара оном духу народног језика који је zaloжио велики Караџић у своју реформу, — овлада подједнако целином!

Нека љубав ка чистоти језика и стварању нових речи, која се већ понегде у знатној мери огледа, — постане општа.

Ето, то су идеје које се појављују на различитим странама српскохрватског културног простирања. Само не треба мислити да се књижевни језици стварају по наруџбини и заповести. Када друштвене прилике утапкају пут, као што су отпочеле, пуној узајамности, можемо очекивати да ће поменути особине, које су се већ доста јарко обележиле у еволуцији књижевног језика у нашим народима, постепено узимати надмоћност над осталим.

15. VII. 1955 год.
Београд

А. Белић